

## Hegedős Soma

### Eltérő demokrácia-felfogások az antikvitástól az újkorig

#### *Bevezető gondolatok*

Modern világunkra jellemző, hogy a politikum szférájának szövedékeivel körbefonódott mindennapi életünk során viszonylag gyakran találkozunk olyan kifejezésekkel, mint *népszuverenitás, alkotmányosság, parlamentarizmus, jogállamiság, szabadságjogok, demokrácia, egyenjogúság*, stb. Egymástól különböző, igaz nem feltétlenül konstans fogalmak, melyek az állam- és politikaelméletben körülhatárolt jelentéssel, társadalmi rendszerünk gyakorlatában pedig konkrét szereppel bírnak. Különbözőségük ellenére mégis, mintha átfedés, vagy inkább valamiféle közös mutatkozna bennük, nemcsak a média és a köznapi beszélgetések kommunikációs következtelenségeiből fakadóan. Ez a közös mindenekelőtt az a teoretikus szinten bonyolódó törekvés, amely a társadalom szervezése és irányítása során mutatkozó évezredek gyakorlati problémák megoldására és egy élhetőbb közösség kialakítására irányul. Ezen fogalmak által jelölt intézmények közös jegye tehát az irányuk, vagyis egészen pontosan inkább a céljuk.

Jelen tanulmány fenti kifejezések közül a demokrácia fogalmával foglalkozik. Némely nemzetközi és számos hazai közéleti esemény e témakör vizsgálatának aktualitására mutatott rá a közelmúltban. Elegendő, ha utalunk arra, hogy a 2011-es esztendő végén a tekintélyes német Frankfurter Allgemeine Zeitung hasábjain a világhírű filozófus, Jürgen Habermas folytatott eszmecsereét Frank Schirrmacherrel, aki cikkében úgy fogalmazott: „Demokratie ist Ramsch” (, vagyis a demokrácia ócskaság).<sup>1</sup> A demokrácia széles tartalomvilágának kutatása, távoli és kevésbé távoli idők demokráciafelfogásai, és egyáltalán, a demokrácia fogalmának időben változó jellege egyaránt jelentős tanulságokkal szolgálnak korunk társadalmi jelenségeinek árnyaltabb értelmezéséhez.

A demokrácia definíciós kísérletének nehézsége leginkább abból következik, hogy modern világunkban a fogalmat igen gyakran elvont morális, filozófiai kontextusban használják nemcsak a közbeszédben, hanem számos alkalommal még a politikai diskurzusok során is. A XIX.-XX. század politikai-társadalmi változásai folyamányaként jelent meg a köztudatban egyfajta „érzületi demokrácia”.<sup>2</sup> A kifejezés arra utal, hogy a szót sok esetben konkrét közéleti értelmétől elvonatkoztatva, a társadalom részének-egészének szubjektív tudatában megjelenő demokrácia-képpel azonosítják. Ez a kép pedig egy sajátos érzésre, a politikai intézményekkel és az irányító pozícióban levőkkel való azonosulásra fókuszál. (Merthogy ők is „közülünk valók”, a „mi érdekeinket szolgálják”.) Ilyen sajátos „érzületi demokrácia” volt jelen például hosszabb-rövidebb ideig a bolsevik, a nemzetiszocialista, vagy a fasiszta rendszerekben is.

---

<sup>1</sup> Demokratie ist Ramsch <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/euro-krise-rettet-die-wuerde-der-demokratie-11517735.html> (2011. 01.11) és Rettet die Würde der Demokratie <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/der-griechische-weg-demokratie-ist-ramsche-11514358.html> (2011.11.04.)

<sup>2</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 212. és Samu Mihály: Államelmélet, PÜSKI, Budapest, 1992. 196. alapján

Az „érzületi demokrácia” vonatkoztatható azonban ma már egy másik szubjektív képre (érzésre) is, amely sokkal inkább a jóléti állam, illetőleg a jól működő piacgazdaság, tehát a társadalmi jólét érzésével hozható összefüggésbe. Mindezek mellett tovább nehezíti a fogalom letisztázását, hogy demokratikus paradigmákat, követelményeket politikai propaganda-célokból használnak és ferdítenek el, más esetekben pedig olyan általános kategóriákkal azonosítják a fogalmat, mint a méltányosság, egyenlőség, szabadság, igazságosság, humanizmus.<sup>3</sup> Jászi Oszkár fogalmazott úgy, hogy a „demokrácia, szuverenitás és más hasonló kifejezések az átlagos emberekben olykor csak zavart fogalmakat keltenek fel, bizonytalan benyomások, előítéletek és szenvedélyek zavaros kellékeit”.

Jelen tanulmányhoz kapcsolódó felmérés alapján<sup>4</sup> a demokráciát még a viszonylag tájékozottabbnak tekinthető társadalmi rétegek is olykor egészen különböző értékvilággal kapcsolják össze. Többségben vannak, akik társadalmi szerepét tekintve egy, az egész civil és közösségi szférát átható elvként (össztársadalmi berendezkedésként), de akadnak olyanok is, akik például csak az emberek és a társadalmak közötti viszonyulási módként tekintenek rá. Ellenpólusaként többen pedig leginkább a rabszolgaságot jelölnék meg. A demokrácia mindazonáltal nem határozható meg absztrakcióként, az államelmélet feladata a fogalom *történetiségének* és konkrét értelmének megvilágítása.

### *I. A demokrácia megjelenése és jelentéstartalma az antik közgondolkodásban*

Maga a demokrácia kifejezés a Krisztus előtti 5. század környékén került be az ókori görögök közgondolkodásába. Már evidencia, hogy szótöve, a démosz ógörög szó jelentette egyszerre a „sokaság”-ot és a „mindenki-t”. (A demokrácia jelentése volt szó szerint a „néphatalom”. Eltérően az oligarchia és monarchia szavaktól, a kratein (-krácia) képzővel módosították a démosz kifejezést – utóbbi szótag „hatalomként” értelmezhető.)<sup>5</sup>

A közéleti gondolkodásmód, a politikai dimenzió, mint a végső célját soha el nem érő küzdőpálya startmezőjeként klasszikus módon Athént szokás megjelölni. Athént, az emberi eszmények és gondolkodók városát, a metropoliszt, melynek neve hallatán a köztereken komoly dolgokról vitatkozó férfiak szoborrá nemesülő vonásai tárulnak elének. Érdekes módon azonban a később talán éppen a totalitárius államok mintájaként aposztrofálható Spárta a politikai progresszivitás nyomvonalán némely állomásokat hamarabb ért el, mint az attikai félsziget fővárosa. Spártában már Kr. e. 600 környékén a népgyűlésnek rendszeresen üléseznie kellett.<sup>6</sup>

Ami Athén-t illeti, a különböző társadalmi és gazdasági változások említése nélkül nehéz érdemben beszélni vizsgálódásunk jelentősebb inténcióinak megjelenéséről. A demokratikus inténcmények kialakulásának folyamata már lényegében a rabszolgaság eltörlésével megkezdődött, Szolón arkhón reformjai, a polisz, mint a leghangsúlyosabb közösség kiförmálódása és a környező városállamok lakosságára is irányuló egységes bírászkodás kiterjesztése pedig már egy folyamat elemeinek tekinthetőek. Éppen ezeknek az elemeknek a kialakulásán

<sup>3</sup> Samu Mihály: Államelmélet, PÜSKI, Budapest, 1992., 195.-200.

<sup>4</sup> Egyetemisták között készült felmérés (2011. november – 2012. január)

<sup>5</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, Jöszöveg Tankönyvek, Budapest, 1997. és Sartori, Giovanni: A demokrácia, Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 13. alapján

<sup>6</sup> Dunn, John: A demokrácia – Befejezetlen utazás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 14. oldal  
Persze igaz az is, hogy a dör Spártában a demokratikus jellegű inténcményekben általában kevesebben osztoztak, mint a nyitottabb és egyre nyitottabbá váló ion Athénban. Vö. Szmodis Jenö: A görögökröl Nietzsche és Sengler nyomán. Argumentum. Budapest. 2012. 39-45.

keresztül vált érezhetővé a jelentősége olyan eszméknek, mint a képviselő és a részvétel.

A híres történetíró, Hérodotosz szerint „Athénban Kleiszthenész teremtette meg a demokráciát”. Kleiszthenész Kr.e. a 6. század végén vezette be reformjait.<sup>7</sup> Az ekkor megjelenő demokrácia szó itt még inkább kritikus, dehonesztáló kifejezés volt, s csak az 5. század közepére kristályosodott ki mélyebb tartalma. A demokrácia ebben az időszakban már lényegében úgy jelent meg, mint identitástudat, társadalmi rend és nem úgy, mint a hatalomgyakorlás egy technikája, vagy maga a hatalombirtoklás (ismerős ógörög kifejezéssel: *dünasztia*). A perzsák elleni nagy jelentőségű győzelmet követően Athén már egyfajta birodalmi demokráciaként működött. (Igaz ekkor poliszok jelentős része néhány száz fős polgársággal bírt, Athén maximális lélekszáma a 310 ezret érte el.) Általános jellemzője, hogy egyenlő volt a szegény és a jómódú, vagyis a városi polgárok – politikai értelemben – teljes jogú állampolgárok voltak. A „nép uralmát” a választás (később sorshúzás) és a kormányzat éves váltakozása biztosította. A legfontosabb döntések a népgyűlés elé kerültek, melyekről többségi döntés alapján határoztak, ezen túlmenően pedig a köztisztviselők számadással tartoztak.<sup>8</sup> Ez a „polgári rend” lényegében az izonómia eszmei táptalajából formálódhatott ki.<sup>9</sup> Az izonómia a korban széles körben ismert kifejezés volt, lényegét tekintve a politikai jogok egyenlőségét, az állampolgárok jogegyenlőségét jelentette. A demokrácia vált az izonómia konkrét megjelenési formájává.<sup>10</sup> Ugyan a képviselői intézmények hiánya szembeötlő volt,<sup>11</sup> mégis elmondható, hogy az ókori Athénban működött minden idők egyik legteljesebb részvételi demokráciája.<sup>12</sup> (Már ami a rendszer működésében résztvevők előjogait és hatásköreit illeti.) Periklész beszéde alapján az athéniak büszkén is tekintettek erre.

*„Olyan alkotmánnyal élünk, amely nem igazodik szomszédaink törvényei után, s inkább mi magunk szolgálunk például, mintsem hogy utánoznánk másokat. A neve pedig, mivel nem kevesekre, hanem a többségre támaszkodik: demokrácia. Törvényeink szerint a személyes ügyeket tekintve, mindenki egyenjogú. Azonban ami a megbecsülést illeti, hogy a közösség előtt kinek miben van jó híre, itt nem a társadalmi helyzet, hanem a kiválóság ér többet, és ha valaki olyasmire képes, ami a város javára van, szegény sorsa és így jelentéktelen társadalmi rangja nem áll útjában. A szabadság szellemében intézzük el közügyeinket (...).”* (Periklész)<sup>13</sup>

A demokratikus alkotmányforma megítélése a görögöknél (is) ellentmondásos volt. Az antik görög politikai filozófia egyes képviselői (így Thuküdidész vagy Démoszthenész) számára ennek a rendszernek a paradigmái testesítették meg a jól működő állam alapjait. Athén bukását követően azonban uralkodóvá vált az a nézet, mely szerint az izonómia (jogegyenlőség) és a demokrácia mint alkotmányforma *düsznómia* – vagyis a torzult államberendezkedés formái közé tartozik. Ez részben azért alakulhatott így, mert az athéni rendszer legfeltűnőbb szembeötlő jelenségévé az állandósuló belpolitikai viszály és feszültség vált. Az athéni példa alapján hihetővé vált, hogy még a törvényes rend is instabillá válik egy ilyen rendszerben, mivel a népgyűlésben eluralkodó populizmus lezülleszteti a közéletet és lehetőségessé válik a politikai riválisok nyílt üldözése is, akár koholt vádak alapján. Ennek

<sup>7</sup> Dunn, John: A demokrácia – Befejezetlen utazás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 23.

<sup>8</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, József Tankönyvek, Budapest, 1999. 18-19.

<sup>9</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, József Tankönyvek, Budapest, 1999. 10.

<sup>10</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 211.

<sup>11</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 16.

<sup>12</sup> Dunn, John: A demokrácia – Befejezetlen utazás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 30-31.

<sup>13</sup> Periklész gyászbeszéde (Thuküdidész, II. 37)

ellenére, a még működő athéni demokrácia időszakában a polisz a külső szemlélők számára erősebbnek és stabilabbnak tűnt, mint más berendezkedéssel bíró városállamok.

Az athéni alkotmányformát és az adott közösséghez (poliszhoz) tartozó különféle társadalmi csoportok jogainak izonóm-, illetve „nem izonóm-” típusú szabályozását nagy viták övezték a görög filozófusok körében.<sup>14</sup> Szókratész nem volt híve az egalitárius nézeteknek és nem állt a demokrácia pártján sem. Tőle származik vélhetően az a gondolat is, hogy az emberek a közügyek viteléhez szükséges bölcsességgel nem rendelkeznek egyenlő arányban. Modern korunkban is nagy jelentősége van felvetésének, mely szerint a demokratikus döntéshozatali mechanizmusokon keresztül menő határozatok sokszor nem szakszerűek.<sup>15</sup>

Platón politikai bölcselete az utókor számára óriási jelentőséggel bírt, mondhatni, műfaj-teremtővé vált. Elképzeléseit sokan a XX. századi totalitárius államok előképének tartják, hiszen például a társadalmat osztályokra osztotta volna fel, a vezetők pedig az állam polgárainak a magánéletét is meghatározhatták volna már a csecsemőkortól. Konceptiója alapján a bölcsek közül kiválasztott vezetők között a magántulajdon is megszüntetésre került volna.<sup>16</sup> Ahogyan az Államban fogalmaz: komolyan veszélyezteti a közösség érdekei szerinti irányítást, „ha koldusok és magánvagyonra éhes emberek lepik el a közügyeket, akik azt hiszik, hogy onnan kell az áhított jót elrabolniuk.”

Érdekes és a modern demokratikus társadalmak megközelítése szempontjából lényeges felfogása, amely szerint az állam az emberi természet jellege miatt nem képes megtartani formáját. Az ember ugyanis egyén, amely a saját, rá jellemző módján szabadságra és a javak megszerzésére törekszik. Tehát az egyén egyed, egyediségénél fogva pedig nem lehet „kompatibilis” semmilyen társadalmi renddel. Törvényszerűen ezért a különböző közösségekben kialakított harmónia egy idő után megbomlik és így alakulnak ki a különféle *válságok*.<sup>17</sup> (Platón erre a problémára a hierarchikus társadalom kialakításában látta a megoldást; mivel a tudás és az értelem sem demokratikus, ezért az állam sem lehet az.)

A demokráciát nem sorolta a jó államformák közé: „Sokan dicsérik a krétai és lakóniai alkotmányt, másodsorban magasztalják az úgynevezett oligarchiát, amely alkotmány sok bajjal terhelt; sorrendben ebből támad ellenlábasa, a demokrácia, mindezekről elüt a nemes türannisz, az állam negyedik és végső betegsége.”<sup>18</sup> Kiemelkedő Platónnak azon eszme-futtatása, amellyel az államformák közötti átmenetek szabályszerűségét kívánta megvilágítani.

„Azt hiszem, demokrácia akkor támad, ha a szegények kerekednek felül, és ellenlábasaikat részben megölik, részben száműzik, a maradéknak pedig egyenlő alapon osztanak részt az alkotmányos jogokból és vezető állásokból, és a vezetőket többnyire sorsolással választják. (...) Először is a polgárok szabadok, az állam telve van szabadsággal és szabad véleménynyilvánítással. És bárki azt teheti, amit akar. Ebben az alkotmányban lehetnek leginkább sokszínűek az emberek. És bizony sokan valóban ezt érzik a legszebbnek, mint a gyerekek és a nők, mikor a tarkabarka cifraságokat bámulják. Ebben az államban nem kényszerít senki, hogy vezető légy, akármilyen rátermett vagy is, se arra, hogy engedelmeskedjél, se hogy békében élj, ha a többiek is úgy élnek, de te nem vágyol békére; sőt ha egy törvényt eltilt a

<sup>14</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 19.

<sup>15</sup> Dunn, John: A demokrácia – Befejezetlen utazás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 52-55.

<sup>16</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 23-25.

<sup>17</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 27.

<sup>18</sup> Platón: Az állam, Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. 302.

vezetéstől és bíráskodástól, attól te még nyugodtan lehetsz vezető, bíró, ha épp úgy tetszik.(...) Ez az állam mily megbocsátó, egyáltalán nem kicsinyes, hanem mindent megvet, amit mi a nagy komolyan hangoztattunk államunk szervezése közben. Mi azt hangoztattuk, hogy – hacsak nincsenek rendkívüli képességei – senkiből se lehet jó, igaz ember, ha még mint gyermekek, játszódva, nem szép dolgok közepette él és nem ezekkel buzgólkodik; milyen hetykén tapodja össze ezeket az elveket a demokrácia, semmibe veszi, milyen foglalatosságok után fog hozzá valaki az államvezetéshez, viszont mindenkit megtisztel, csak azt kerepelje, hogy jóakarattal van a tömeg iránt. Ilyen és más ezekhez hasonló vívmányokat nyújt a demokrácia, úgyhogy azt hiszem, édes alkotmány ez, anarchikus, tarkabarka, egyenlőknek, nem egyenlőknek szép egyenlősdi kiporciózó!”<sup>19</sup>

Platón érvrendszere szerint sok esetben a zsarnoki államok éppen a demokráciákból nőnek ki. Szerinte ezt a rendszert annak a szabadságnak a túlhajszolása bomlasztja fel, amit pedig a legfőbb jónak ítél. „Mikor a demokrácia megszeméleteszi a szabadságra, és véletlenül rossz bortöltőgetők jutnak uralomra benne, és a kelletténél több tiszta bortól megrészegül, ilyenkor a vezetőket, akik nem hízelegnek neki és nem engedik teljesen szabadjára, megfenyíti, ártóknak és oligarcháknak vádolja. (...) És befészkelődik a családba is a zabolátlanság. Az apa megszokja, hogy egyenrangú a fiaival, sőt retteg tőlük, a fiú meg nem féli, kutyába se veszi a szüleit, csakhogy szabad legyen; így lesz egyenrangú a jövevény az őslakossal és viszont, és az idegen is ugyanúgy. Ilyen és más efféle kicsiségek történnek: ilyen viszonyok közt a tanító retteg neveltjeitől, és hízeleg nekik: a növendékek lenézik tanítóikat, de még nevelőjüket is...A szertelen szabadságból támad a legvégső, legbószabb szolgaság.”<sup>20</sup>

Az athéni demokrácia katonai és politikai vereségét, majd eszményi államának szicíliai gyakorlati kudarcát is megélt filozófus élete vége felé írta meg a Törvények című művét. Ebben korábbi teóriáit valamelyest módosította. A filozófus bölcsék vezetése helyett a törvények szerepét emelte ki (lásd: alább a jogállam című résznél), s bizonyos szinten a demokráciáról is másképpen vélekedett: „Két anyaállamforma van, a többi mind ebből a kettőből ered. Az egyiket nevezik monarchiának, azaz egyeduralomnak, a másikat demokráciának, vagyis népuralomnak; az első a perzsáknál, a második nálunk érte el legmagasabb fokát. A többi államforma ezekből van összevegyítve. Mármost ahhoz, hogy a szabadság, az összetartás és a belátás együttesen megvalósulhasson, mindkét államformának hozzá kell járulnia; (...) az olyan állam, amely ezeknek híjával van, sohasem rendelkezhet helyes kormányformával.”<sup>21</sup>

Arisztotelész – szemben Platón idealizmusával – nem az eszményi államra fókuszált, hanem azokat a politikai módszereket kereste, melyek itt a Földön a gyakorlatban megvalósíthatóak.<sup>22</sup> Arisztotelész szerint a demokrácia örök ismertetőjegye a szabadok összességének vagy majd mindegyiküknek a részvétele.<sup>23</sup> Tanítómesteréhez (Platónhoz) hasonlóan ő is meg volt győződve arról, hogy a résznél lényegesebbek az egész érdekei, az egyéni érdekviszonyokat alá kell rendelni a közösség érdekeinek. Mindazonáltal teóriájában nem rendelkezik olyan hatalommal a vezetés, mint Platón eszményi államában. Kiemelkedő jelentőséggel

<sup>19</sup> Platón: Az állam, Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. 321.

<sup>20</sup> Platón: Az állam, Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. 327.

<sup>21</sup> Platón: Törvények, Atlantisz, 2008. 114.

<sup>22</sup> Dunn, John: A demokrácia – Befejezetlen utazás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 60.

<sup>23</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, Jászöveg Tankönyvek, Budapest, 1999. 29.

bír az általa megalkotott zóon politikon fogalma. A zóon politikon az embert, mint közösségi élőlényt jelölte meg. Vagyis egy olyan, a legbenső énből származó képességet határozott meg, amely a politikai szférában realizálódik és hozzátartozik az ember személyiségéhez. A görögök azonban a politikai létben nem pusztán az élet speciális aspektusát látták, hanem a létezés posztulátumaként ragadták meg azt.

A nem politikai lény a görögök szerint idion (ebből származik: „idióta), vagyis tökéletlen volt. A modern demokráciák működése kapcsán ez a fogalom még erőteljesebb megvilágítást kap.<sup>24</sup> Mai gondolkodásunk ugyanis másképpen értelmezi valamelyest az egyéni szabadságot, mint az ókori görög. Az ember egésze a zóon politikon alapján állampolgár, ily' módon egy bizonyos értelemben: az állam szolgája. Ennek a fajta antropológiai meghatározásnak az elutasítása a közvetlen részvételi demokrácia (nem) érvényesítéséhez fűződő viszonyunkban játszik óriási szerepet. A ma emberének individum-fogalmában az egyéni függetlenség és biztonság biztosítása nagyobb szerepet játszik.

Arisztotelész államformatana Platónénál nagyobb hatást gyakorol az utókorra. Ez alapján három helyes és három hibás alkotmányformát különböztetett meg. Helyes a királyság, az arisztokrácia, a politeia, helytelen a zsarnokság, az oligarchia és a demokrácia.<sup>25</sup> *„Az apának a fiaihoz való viszonya a királyság formáját mutatja: az apa elsősorban gyermekeivel törődik; ugyancsak türanisz jellegű az úrnak a szolgálóihoz való viszonya is: itt az úr érdeke az irányadó. A férjnek a feleséghez való viszonya az arisztokratikus államformához hasonlítható: a férj az engedelmesség alapján tartja kezében a vezetést, de csak olyan dolgokban, amelyek őt megilletik; A timokráciának megfelel a testvérek viszonya (...) demokratikus viszonyok leginkább az olyan házakban uralkodnak, amelyeknek nincs uruk: itt aztán mindenki egyenlő.”*<sup>26</sup>

A Kr. e. 4. század közepe táján vált közismertté a politeia kifejezés, amit Arisztotelész a legideálisabb államforma megjelölésére használt. (Leginkább talán úgy fordítható: „alkotmányos kormányzat”.<sup>27</sup>) Szerinte az ideális az, ha a politeiában a középosztály uralkodik. A középréteg vezetése révén érvényesíti a vagyontalanok és a vagyonosok érdekeit is. Mindezek ellenére a politeia nem a középosztály városállama, hanem csak arra támaszkodik. Princípiumaként a szabadságot és a bőséget jelölte meg.<sup>28</sup> A demokráciával szemben a következőképpen fogalmaz: „A demokráciából származik az, hogy állandó harcban áll az előkelőkkel, s azokat, mint ellenfeleiket elűzni igyekeznek.” Ezért az általa a gyakorlatban legideálisabbnak tartott államforma kialakításánál az oligarchia és a demokrácia egyes vonásait kívánta ötvözni. Úgy vélte ugyanis, hogy ezáltal az adott társadalomban kevesebb a forrongás. Egyes vélemények szerint Arisztotelész ezen elképzelése különösen időt álló, hiszen a tapasztalatok azt mutatják, hogy a középosztály hatalmán alapuló társadalmi berendezkedések stabilabbak.<sup>29</sup> Athénról írt művében azonban a demokrácia kialakulását is érthetőnek tartotta. *„A nép pedig jogosnak látta, hogy maga vegye kezébe a kormányzást azon az alapon, hogy a maga erejéből valósította meg a visszatérést. (...) A nép ugyanis mindennek urává magamagát tette meg, és mindent szavazások és törvényszékek útján intéz el, márpedig itta a nép az úr, minthogy a tanács jogkörébe tartozó ítélezések is a*

<sup>24</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 35.

<sup>25</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 35.

<sup>26</sup> Arisztotelész: Nikomakhoszi etika, Európa Könyvkiadó, Budapest 1997. 282.

<sup>27</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 37.

<sup>28</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, József Tankönyvek, Budapest, 1999. 25.

<sup>29</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 40-41.

*népre szállottak át. Nézetem szerint ezt is helyesen cselekedték. Könnyebben lehet ugyanis a keveseket megkönyékezni, mint a tömeget, akár anyagi előnyök, akár kedvezés révén.*<sup>30</sup>

A politeia kifejezés a későbbi századokban háttérbe szorult. Polübiosz a „jó alkotmány formájaként” a demokráciát nevezi meg<sup>31</sup> Polübiosz meglátása szerint a demokrácia lényege abban áll, hogy egy adott közösségben a többség akarata a mértékadó. Úgy vélte, hogy nagyjából két generáción keresztül életképes egy ilyen berendezkedés, amíg az egyenlőség és a szabadság még nem magától értetődő.<sup>32</sup>

A Római Birodalom határvonalait átlépve leszögezhetjük, ugyan a legújabb történeti művek hangsúlyozzák annak demokratikus jellemvonásait, a kifejezéshez kötődő, már kialakult negatív beidegződések miatt a rómaiak nem használták köztársasági berendezkedésükkel kapcsolatosan a demokráciát leíró fogalomként.<sup>33</sup> Azt ugyanis, mint csöcselékuralmat utasították el. A római állambölcselet egyik legnagyobb alakja kétségtelenül Marcus Tullius Cicero. Cicero a *De rei publica*-ban *civitas popularis*-ról, vagyis népi állam-ról értekezett, ahol minden a nép kezében van. Megkülönböztette a jó és a rossz népállamot, előbbiről „igazságos és mérsékelt nép”-ként, utóbbiról pedig úgy beszélt, mint „a tömeg dühe és szabadossága”.<sup>34</sup> Ahogyan a királyságot és a „legjobbak uralmát”, úgy nem tartotta a népállamot sem tökéletesnek, mert ebben az esetben nem érvényesülhetnek a polgárok méltóságának különböző fokozatai. „*A királyok szeretetükkel, az optimáták (legjobbak) megfontoltságukkal, a népek szabadságukkal nyernek meg bennünket.*”<sup>35</sup> Arisztotelész és Platón gondolatvilágától alapjaiban tért el azon elképzelése, mely szerint az emberek természettől fogva egyenlők és ezért legitim módon igényelhetik az egyenlő politikai részvétel lehetőségét.<sup>36</sup> Arisztotelész, de különösen nagy elődje, Platón szemében a polgári egyenlőség deklarálása az emberek társadalmi életben játszott pozitív, avagy negatív szerepe megítélésének a tagadása.

Platón részben ezért tartotta bomlasztónak a demokráciát, részben pedig azért, mert úgy vélte, a polisz polgárai egyenlőtlenül rendelkeznek azzal a morális, szakmai képességgel, amely szükséges lenne ahhoz, hogy egy ilyen szabad társadalom, ahol mindenki saját akarata szerint cselekedhetik, megfelelően működhessen. Az egyenlő részvételi jog Cicero-nál azonban nem azonosítható az egyenlő részesedéssel a különböző döntéshozatali pozíciókat és politikai tisztségeket tekintve. Ilyen interpretációiban Cicero egy olyan vegyes államformát tartott megfelelőnek, amelyben a kölcsönös hatalomkorlátozás érvényesül a meghatározó hatalmi pozíciók között.

---

<sup>30</sup> Arisztotelész: *Az Athéni állam*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1995. 87.

<sup>31</sup> Brunner, Otto „et. al.”: *A demokrácia, Jászöveg Tankönyvek*, Budapest, 1999. 30.

<sup>32</sup> Brunner, Otto „et. al.”: *A demokrácia, Jászöveg Tankönyvek*, Budapest, 1999. 30.-31.

<sup>33</sup> Takács Péter: *Államelmélet I.*, Szent István Társulat, Budapest, 2010. 212. Külön figyelmet érdemel, hogy Rómában a köztársaság az utolsó római király, Tarquinius Superbus elűzésével veszi kezdetét, mindez azonban távolról sem eredményezi a plebeiusok emancipációját, akiket még évszázadokig távol tartottak a szakrális tisztségektől. Vö. Szmodis Jenő: *A jog realitása. Az etruszk vallástól a posztmodern jogelméletekig*. Kairosz Kiadó. Budapest. 2005. 125-233.

<sup>34</sup> Brunner, Otto „et. al.”: *Jászöveg Tankönyvek*, Budapest, 1999. A demokrácia, 32.

<sup>35</sup> Cicero: *De re Publica*; 1, 35, 55

<sup>36</sup> Takács Péter: *Államelmélet I.*, Szent István Társulat, Budapest, 2010. 47.

## II. A középkor demokrácia-képe

Az ókorból a középkorba áthaladva általánosan elmondható, a középkorban a demokrácia nem tartozott a társadalmi-politikai viszonyokat jellemző fogalmak sorába. Sőt, meglehetősen keveset találkozunk azzal, esetleg csak úgy, mint antik kifejezés. A középkori feudális társadalmak legfelsőbb szintjén a királyságok és a császárság helyezkedtek el, melyek erejüket, illetve törekvéseiket a távoli időkből eredeztették. A feudalizmus kezdeti időszakában elevenen élt a monarchikus hagyomány, amely jóval régebbi volt, mint a hűbéresség, s emennél jóval hosszabb jövő is állt még előtte.<sup>37</sup> A hűbéri kor királyságainak „szentesítését” a katolicizmus végezte el, amely vallásos elemekkel telítette a trónra lépési szertartást, s a király személyét is. A vallástól a mágikus szféráig emelkedő, egymásra épülő képzetek valójában arra voltak hivatottak, hogy a természetfölötti erők szintjén fejezzék ki a királyok sajátos politikai küldetését: a nép vezetését.<sup>38</sup> A királyságok ebben az időszakban *sui generis* hatalmakként jelentek meg, elvben minden más hatalom fölött álltak, sőt, egészen más természetűek is voltak. Ugyan abszolutista rendszerekről ekkor még nem beszélhetünk, hiszen az érett feudalizmus évszázadaiban erősödő tendenciaként jelent meg a hatalomkoncentráció.

Ezt egyfajta gondolkodásmódban bekövetkező változás is elősegítette: a 11. század végével beköszöntő kulturális reneszánsz nyomán az emberekben egyre inkább tudatosult az a némiképpen elvont társadalmi kötelék, amely az egyént a közhatalom alá rendelte – szemben a későbbi liberális felfogással.<sup>39</sup> Ezen túlmenően alapvető társadalmi viszonyok is közrehatottak abban, hogy a demokratikus, illetve demokratikus jellegű hatalomgyakorlási módozatok legfeljebb csak az itáliai városköztársaságok vonatkozásaiban említhetőek. A legtöbb – elméletileg szabad – ember is a király alattvalója volt, valamint más, különböző hatalmasságoktól függött, s e függőségeknek szinte a végtelenségig eltérő árnyalatai szabták meg minden egyes esetben az egyén helyzetét.<sup>40</sup>

A középkori államfilozófiai állásfoglalásokat szemrevételezve elsőként *Aquinói Szent Tamás* államformatanával foglalkozunk. Tamás Arisztotelész műveit vizsgálva úgy fogalmaz: „Ha pedig többen gyakorolnak méltánytalan kormányzást, azt demokráciának nevezik, azaz néphatalomnak, amikor ugyanis a plebejusok népe a sokaság hatalma által (más fordításban: pusztá számánál fogva)<sup>41</sup> a kiváltságosokat elnyomja. Tudniillik az egész nép olyan lesz, mint egy tirannus.” Úgy tartotta, hogy egyes demokratikus elemek elismerésre méltóak és egy vegyes államrend keretein belül alkalmazandók. „Mert ilyen a legjobb politeia: jól összevegyítve egyeduralomból, amennyiben egy áll az élen; és arisztokráciából, amennyiben többen az erény szerint; és demokráciából, vagyis néphatalomból, amennyiben a népből választhatók a vezetők, és ezek kiválasztása a népre tartozik. És ez az isteni törvény szerint lett így elrendezve.”<sup>42</sup> Meglátása szerint az államhatalom alapja, hogy az kielégíti a társadalmi élet gyakorlati szükségleteit egyfelől, másfelől az

<sup>37</sup> Bloch, Marc: A feudális társadalom Osiris, Budapest, 2002. 405.-407.

<sup>38</sup> Bloch, Marc: A feudális társadalom Osiris, Budapest, 2002. 409.

<sup>39</sup> Bloch, Marc: A feudális társadalom Osiris, Budapest, 2002. 448-449.

<sup>40</sup> Bloch, Marc: A feudális társadalom Osiris, Budapest, 2002. 279.

<sup>41</sup> Dunn, John: A demokrácia – Befejzetlen utazás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995., 101.

<sup>42</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, József Tankönyvek, Budapest, 1999. 34.-35.



állam létezésében benne foglaltatik, hogy az egyik ember kényszerítő erőn alapuló hatalmat gyakorol a másik felett. Azonban mindezen kényszerítő erők folyama valamilyen általánosan elfogadott értékek irányában, törvények és különféle intézményi megoldások által mederbe helyezetten kell, hogy működjön.<sup>43</sup> Az optimális államforma megválasztása kapcsán – Ágostonhoz hasonlóan – úgy vélte, hogy az adott társadalmi körülményekre figyelemmel kell kialakítani a berendezkedési formát. Vagyis, az állam formájának tekintettel kell lennie a közösség erkölcsi természetére. Aquinói Szent Tamás lényegében tehát azt a modern világunkban is sokak által hangoztatott elvet vallotta, hogy nem alkalmazható bármely államforma bármely népcsoportnál.

Elméleti vélekedése szerint a monarchia a legideálisabb berendezkedési formula, a gyakorlatban pedig legtöbb esetben a vegyes kormányzati modell (ezen keresztül valósulhat meg a *tempera potestas*: a mérsékelt hatalom). Ha a népben mindazonáltal megvan a megfelelő felelősségtudat, akkor megengedhető, hogy maga válassza meg elöljáróit. Ritkán kerül elő, de egyik tanulmányában az önkormányzatiság eszméjét is pozitív megvilágításba helyezi: „*Tapasztalatból tudhatjuk, hogy a választott s évente cserélt elöljárók által igazgatott város sokkal többre képes, mint az a király, aki három vagy négy város felett uralkodik.*”<sup>44</sup>

Az Arisztotelésztől átvett demokrácia-fogalomra Morbakei Vilmosnál is rábukkanhatunk, aki úgy fogalmaz: „A demokrácia az államrend egy fajtája, amelyben az uralom a népi tömegek kezében van.” Nála a ’demokratizálni’ ige már erősen negatív jelentéstartalommal töltődik fel: a demagógok a közösség felé való hízlegéseként aposztrofálja azt. Az ún. Voctivus maximusban a 14. században még negatívabb kontextusban jelenik meg a demokrácia kifejezés: itt mint a tömeg féktelen hatalma szerepel.<sup>45</sup>

Bár jelentőségét tekintve a nagy kortárs tudós-filozófusokhoz képest elmarad, mégis egyfajta kivételként emelendő ki *Admonti Engelbert* szerepe. Engelbert a 13. és 14. század fordulóján tanulmányában a demokráciát már pozitív tartalommal telíti: „*A demokrácia tehát (...) az olyan nép sajátja, amely törvény és választások, avagy a többség egyetértése szerint szerveződik.*”<sup>46</sup> Sokatmondó Engelbert összehasonlítása, aki az egyes államformákat a család viszonyrendszerén keresztül kívánta megvilágítani. Szerinte a családapa az asszony fölött arisztokratikusan uralkodik, a legkisebb gyermekeken monarchikusan, a fiatal testvérek fölött oligarchikusan, a szomszédos gazdaságokkal pedig demokratikus szövetkezést folytat.

Szükséges kitérni hosszabban a kortárs *Dante Alighieri*-re, aki a 13-14. században a teoretikus szinten (is) zajlódozó investitúraküzdelmek kiemelkedő alakja. Legjelentősebb államelméleti munkájában, Az egyeduralomban fejti ki világosan álláspontját a helyes államformára vonatkozólag: „*Ha a családot nézzük, melynek célja a helyes életre nevelni a családtagokat, kell, hogy legyen egy valaki, aki irányít és uralkodik (...) Hasonlóképpen egy városban is, melynek célja a jó és kielégítő életmód biztosítása, egyetlen kormányzatnak kell lennie, akár jó, akár rossz kormányforma legyen az. (...) Ha egy különálló királyságot nézünk, itt is egyetlen királynak kell lennie, aki uralkodik és kormányoz, másként az alattvalók*

<sup>43</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 77. oldal

<sup>44</sup> Aquinói Szent Tamás: A fejedelmi kormányzásról, 4. fejj. 1959:20.

<sup>45</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, Józsoveg Tankönyvek, Budapest, 1999. 37.

<sup>46</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, Józsoveg Tankönyvek, Budapest, 1999. 39.

*nem érnék el a szükséges célt, és a királyság elpusztulna. Miként a tévedhetetlen igazság mondja: „Minden megosztott ország elpusztul.”*<sup>47</sup>

Dante okfejtése szerint az egész emberi nem egy cél felé törekszik, s éppen ebből fakadóan szükséges az, hogy legyen valaki, aki e célnak megfelelően szabályt adjon és uralkodjék. Dante úgy látta, az emberiség egységessége az előrehaladás tekintetében kiváltképpen fontos; egy ilyen egység megvalósítására pedig egy fejedelem képes a leginkább.<sup>48</sup> Sőt, egyenesen úgy fogalmaz, az egység a jó, a többség a rossz gyökere. Az igazságosság érvényesülése tekintetében is hasonlóan vélekedik Dante. Szerinte a monarcha – szükségképpen – igazságos, mivel ugyanis „joghatóságának csak az óceán szab határt”, ezért uralkodásában nem kötik kapzsi vágyai.

A modern liberális demokráciák szabadság-értelmezésével ellentétbe állítva lényeges Dante szabadságképe. „Az emberi nem akkor él legjobban, amidőn a leginkább szabad.”<sup>49</sup> – hangsúlyozza írásában. Kijelenti azonban azt is, hogy az emberiség szuverén akarata egy monarcha uralma alatt teljesebben ki leginkább. Elgondolásai szerint ez olyan egyeduralkodó esetében valósulhat meg, akit „kétségtől mindenki más szolgájának kell tekinteni: ami az utat illeti, uralkodó, ami a célt, szolgá – ezáltal pedig mindenki más szabad.”<sup>50</sup> Ugyancsak a demokratikus irányítással dialektikus párhuzamba vonva válik érdekessé azon okfejtése, amely szerint amennyiben valamilyen cél egy dolog által megvalósítható, elérhető, azt jobb azon egy, sem mint több dolog által megvalósítani.<sup>51</sup> Ezt így fejt ki: „*Legyen a cél C, az egy dolog általi megvalósulás A* (pl. az egyeduralkodó döntése – a szerk.), *a több dolog általi megvalósulás A és B* (pl. politikai pozícióban levők vitája, eszmecsereje, szavazása a döntésről – a szerk.). *Nyilvánvaló, hogy hosszabb az út A-ból B-n keresztül a C-be, mint A-ból egyenesen a C-be. Így hát az emberi nemet egyetlen legfőbb fejedelem képes a legjobban kormányozni, azaz a monarcha.*”<sup>52</sup>

Érdemes ehelyütt utalni Montaigne-ra, aki alig kétszáz évvel később már nem osztotta Dante nézeteit az emberi társadalom egységességének jelentőségéről. A XVI. századi francia gondolkodó az embereket változékonyak és egymástól sok tekintetben különbözőnek tartotta, valamint szkeptikus volt az uralkodók erkölcsét illetően is. Vélekedése szerint a császár, akinek nyilvános pompája elkápráztat, a „függöny mögött” éppolyan közönséges ember, mint bárki más. Szerinte éppúgy a gyávaság, az állhatatlanság, a dicsvágy, a harag, s az irigység vezérli, mint bárki más. A láz, a fejfájás, az öregség, a halálfélelem, a féltékenység, stb. talán jobban megkíméli őt, mint bárki más? – teszi fel a kérdést Montaigne.<sup>53</sup>

Dante és Montaigne világát jelentős történelmi események választják el természetesen, elegendő, ha Luther Márton fellépésére gondolunk. Dante egyértelműen a monarchia szükségességét igyekszik alátámasztani, azonban jelentőségteljes, hogy a hatalom voltaképpen alapját már a *közakaratban* jelöli meg.<sup>54</sup> Az itáliai költő és filozófus a hatalom néptől való eredeztetésével, deszakralizálásával, a társadalmi valóság ténylegességének és jogosságának

<sup>47</sup> Dante Alighieri: *Az egyeduralom*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1993. 12.-13.

<sup>48</sup> Dante Alighieri: *Az egyeduralom*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1993. 15.

<sup>49</sup> Dante Alighieri: *Az egyeduralom*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1993. 21.

<sup>50</sup> Dante Alighieri: *Az egyeduralom*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1993. 22-23.

<sup>51</sup> Dante Alighieri: *Az egyeduralom*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1993. 25.

<sup>52</sup> Dante Alighieri: *Az egyeduralom*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1993. 27-28.

<sup>53</sup> Montaigne: *Esszék*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2001. 331-334.

<sup>54</sup> Szmodis Jenő: *A nyugati jogpozitivizmus kezdeteiről*, *Jogelméleti Szemle* 2012. 2.

<http://jesz.ajk.elte.hu/szmodis50.pdf> 16

azonosításával valójában jelentős lépést tesz a hatalomról való „másként gondolkodás” irányába.

Ahogy utaltunk rá, ez idő tájt a kifejezést nyilvánvalóan csak az ismert ókori alkotmányformák filozófiai-irodalmi taglalása folytán használták. Tényleges politikai helyzetekre való vonatkoztatása csak jóval később került terítékre. *Padovai* (Páduai) *Marsilius*-nál szintén az arisztotelészi államformatanhoz hasonló jelentéstartalommal jelenik meg a fogalom. Marsilius képes volt továbbgombolyítani a klasszikus állambölcselet vezérfonalát. Tamáshoz képest hangsúlyozottabban veszi védelmébe a választott hatalmat. Nála a „mérésékelt hatalom” az alattvalók egyetértésén alapuló választói „felülvizsgálat” lehetőségének megteremtéséből fakad. „A legjobb törvény az egész sokaság meghallgatása és irányítása mellett születik.”<sup>55</sup> – vallotta a ferencesrendi szerzetes. Bizonyos értelemben túllép Dante eszméin, amennyiben hangsúlyozza, hogy a *törvényhozó* és a *végrehajtó hatalom* a népet illeti. Nem tekinti azonban még szükségesnek az igazságszolgáltatás elkülönítését a kormányzástól.<sup>56</sup> A végső törvényhozó nála a nép, vagy legalábbis annak meghatározó része, „amely (...) választás vagy akarat révén megparancsolja, vagy elhatározza, hogy valamit meg kell tenni vagy nem szabad megtenni, evilági fenytések vagy büntetések terhe mellett.” Sőt, Marsilius ehhez azt is hozzáteszi, hogy abban az esetben is a polgárok universitas-ának kezében marad a törvényhozás joga, ha azt másra, vagy másokra bízta. Ebből pedig következik, hogy a választottak csak relatív értelemben és meghatározott ideig és csak az elsődleges törvényhozó akaratának megfelelően láthatják el ilyen tevékenységüket! Tévedés lenne ezt összetéveszteni teljes egészében a modern *népszuverenitás* eszméjével, de tény, hogy bizonyos vonatkozásokban Marsilius következtetései megelőlegezték Rousseau népszuverenitás-elméletét.<sup>57</sup>

William Ockham munkáiban<sup>58</sup> Dante közvetlen hatása érzékelhető. Dantéhoz hasonlóan a világi hatalmat maga is Istentől *közvetlenül* eredő jelenvalóságnak fogja fel. Vitatja tehát, hogy az igazságszolgáltatás jogát a pápa ruházhatná a világi fejedelmekre. Az evilági hatalom tehát nála sem származékos természetű, hanem *sui generis* entitás, amely egyedül Isten kegyelmén nyugszik. Ebből következően – álláspontja szerint – a császár a választófejedelmek döntésének következtében nyeri el hatalmát, nem pedig a felkenés révén, amely utóbbi semminemű világi privilégiumot nem biztosít az egyháznak a világi uralkodók felett.<sup>59</sup>

Eltételezve néhány kivételtől, összességében látható, hogy a középkor demokrácia-képe inkább „egy valamikor az ősidőkben kipróbált és balul elsült” alkotmányformaként rögzült. Domináns volt az az ókori nézet – még ha kevésbé artikuláltan is – , mely szerint a fogalom alatt azt a berendezkedést kell érteni, amelyet a népgyűlések korlátlan hatalmi pozíciója és a politikailag éretlen, illetőleg

<sup>55</sup> Dunn, John: A demokrácia – Befejezetlen utazás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 105.

<sup>56</sup> Szmodis Jenő: A nyugati jogpozitivizmus kezdeteiről, In: Jogelméleti Szemle 2012/2. szám <http://jesz.ajk.elte.hu/szmodis50.pdf> 19.

<sup>57</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010., 80.

<sup>58</sup> Opus nonaginta dierum, Compendium errorum Joannis papae XXII., Dialogus de imperatorum et pontificum potestate. Vö. Adams, Marilyn McCord: William Ockham. University of Notre Dame Press. Notre Dame. Ind. 1987.

<sup>59</sup> Szmodis Jenő: A nyugati jogpozitivizmus kezdeteiről, In: Jogelméleti Szemle 2012/2. szám <http://jesz.ajk.elte.hu/szmodis50.pdf> 19.; Uő. A jog prepozitivista átalakulása Dantétól Kálvinig. Jogtud. Közl. 2010. november 576-582.

alkalmatlan (és vagyontalan) néptömegek megnyeréséért folytatott versenyfutás jellemez. A kutatók meglátásai szerint a tényleges fordulat folyamata csak az 1700-as években kezdődött el.<sup>60</sup> Mindaddig a fogalommal összefüggésbe hozható egyenlőség és együttes döntés elvein alapuló elgondolásokat kevésbé kapcsolták össze a demokráciával. Ezen elvek állambölcseleti elképzelésekbe való beépülését leginkább a „*libertas*”, a „*res publica*”, a „*status*”, „*populus*” és a „*civitas*” szavak megjelenése és fejlődése mentén követhetjük végig.<sup>61</sup> Azonban ezekben az esetekben nem egy egységes alternatív alkotmányforma elemeiként, szemben az ókori felfogással. Ez még akkor is igaz, ha a középkor utolsó és az újkor legelső századaiban virágzó itáliai városköztársaságok ideológusai éppen a szabadságot emelték ki e „városállamok” legfőbb jellemvonásául. Sőt, a korban szokássá vált ezekről, mint a „szabadság államairól” írni.<sup>62</sup> Az *Értekezések* 2. című könyvében még maga az újkor hajnalán élő nagy itáliai politika-filozófus, *Machiavelli* is megjegyzi: „mihelyst zsarnoki hatalom lesz úrrá valamely szabad közösségen, a legkisebb káros következmény is az lesz, hogy megáll a város fejlődése, de legtöbbször, sőt mindig, vissza is fejlődik.” Még abban az esetben is, „ha történetesen egy kiváló képességű zsarnok jut hatalomra, aki elég ügyes és harcias, hogy birodalmát növelje, ebből sem a közösségnek lesz haszna...” *Machiavelli* szerint ebben az esetben a polgárok meg vannak fosztva attól a szabadságtól, hogy a városuk érdekében kibontakoztassák tehetségüket.

Az ókort követően a demokrácia lényegét abban vélték megragadni, hogy az intézményrendszer egészének működésére mennyiben volt befolyása az alsóbb néptömegeknek. Előbb Danténál még közvetetten, ezt követően később, Marsiliusnál jelent meg a politikai autoritás forrásának kérdése. Ahogy Szmodis összegzi e folyamatot „Dante, Marsilius és Occam a XIV. század második és harmadik évtizedében lefektették a világi monarchia és a világi jogszolgáltatás elvi alapjait. A monarchiát első lépésben tehát kivonták a katolikus egyház primátusa alól, és közvetlenül Isten gondviselő kegyelme alá helyezték. Második lépésben – igencsak reneszánsz módon – a római köztársaság, „*res publica*” antik elvei alapján minden hatalom evilági alapjának a népet, illetve a választófejedelmeket jelölték meg.”<sup>63</sup>

Elmondható, a korban közvélekedésnek számított, hogy a demokrácia a(z egyik) legrosszabb kormányforma. Ugyan, a vegyes alkotmányformával szimpatizáló gondolkodók elismerték némely hasznos elemét, azonban az antik és késő-antik olvasókban leginkább az a tarka-barka kép rögzülhetett, melyen Arisztotelész az erkölcsi és közösségi szabályokat könnyelműen kezelő sokaság zsarnokságát ábrázolta.<sup>64</sup>

### *III. A demokrácia fogalma az újkori államelméletben*

---

<sup>60</sup> Takács Péter: *Államelmélet I.*, Szent István Társulat, Budapest, 2010., 212.-213.

<sup>61</sup> Brunner, Otto „et. al.”: *A demokrácia*, József Tankönyvek, Budapest, 1999., 40.

<sup>62</sup> Dunn, John: *A demokrácia – Befejezetlen utazás*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995., 111.

<sup>63</sup> Szmodis Jenő: *A nyugati jogpozitivizmus kezdeteiről*, In: *Jogelméleti Szemle* 2012/2. szám <http://jesz.ajk.elte.hu/szmodis50.pdf> 20.,

<sup>64</sup> Dunn, John: *A demokrácia – Befejezetlen utazás*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 118.

A korszakot vizsgálva röviden szólnunk kell azokról a politikai, gazdasági, kulturális és vallási folyamatokról, amelyek alapvetően változtatták meg a középkorban kialakult és rögzült társadalmi kereteket és új irányt jelöltek meg az állambölcseleti vizsgálódások nyomvonalainak (pl. reformáció, pápai tekintély megrendülése, könyvnyomtatás, stb.). Még közvetlenebbül hatottak azonban a XVII.-XVIII. századi új politikai-intézményi megoldások (Hollandia, Svájc), leginkább pedig az angol, az amerikai és a francia forradalom és az azok mentén szövődő gyakorlati-közéleti változások a döntéshozatal és a közügyek intézésének rendszerében.

Az angol forradalom kapcsán a *levellerek* szerepét kell kiemelnünk. A levellerek mozgalma (, vagy másnéven egyenlősítők) az első újkori politikai mozgalom volt, amely a népszuverenitás elvét tűzte ki zászlaira. Ők követelték elsőként az írott alkotmányt, mely az állammal szemben megvédi a polgárok jogait. Ők fogalmazták meg elsőként, hogy a társadalom minden tagjának vannak elidegeníthetetlen jogai. Hangsúlyozták a lelkiismeret és a vita szabadságának jogát, a törvény előtti egyenlőséghez való jogot, valamint a szavazati jog jelentőségét is.<sup>65</sup> Ugyan nem nevezték magukat demokratáknak (ebben a korszakban ez még nem volt divatos kifejezés), azonban ők tekinthetők az első újkori demokraták és a liberális állam hirdetői elődeinek. Olyan társadalmat kívántak megteremteni, amely gyökeresen eltért a „régvi világ” normáitól és amely a politikai egyenlőségen alapult.

Az *amerikai forradalom* a történelemtudomány és az eszmetörténet szempontjából egyaránt szorosán kötődik a „ködös Albionban” a XVII. században lejátszódó forradalmi eseménysorhoz. Nem feledhető, hogy Angliában ekkor a „Bill of Rights” által szabályozottan bizonyos értelemben már a hatalmi ágak szétválasztásának elvei alapján működött a brit társadalom a király, nemesség és a nép három rendjére való felosztásával. Az amerikaiak azonban elég bátrak voltak ahhoz, hogy túllépjenek ezen.<sup>66</sup> Az amerikai forradalom teremtette meg az amerikai demokráciát és – a rabszolgaság intézményének fennmaradása ellenére is – az amerikaiak ezáltal lettek a modern világ első olyan népe, amelynek valóban demokratikus kormánya és társadalma volt. A forradalom következtében az amerikaiak valójában olyan kulturális és társadalmi jelentőséggel ruházták fel a hétköznapi embert, amellyel az a történelem során addig sohasem bírt.<sup>67</sup> A demokrácia politikai filozófiai tartalmának meghatározása Amerikában már az intézménytervezés összefüggéseivel kapcsolatban felmerült. Lényegében három olyan szerző nevét kell megemlíteni, akiknek egyedi és újszerű tételei a következő évszázadokra óriási hatást gyakoroltak: Thomas *Jefferson*, Alexander *Hamilton* és James *Madison*.<sup>68</sup> Számukra az önkormányzás elvének érvényesítése már magától értetődően vetődött fel. Egy olyan főhatalmat (kormányt) képzeltek el, amely tekintélyét a néptől eredezteti.

Tisztánlátásukat mutatja, hogy mégis fontosnak tartották elejét venni a populisztikus hatalomgyakorlásnak. Az antik demokrácia-beidegződésekre

---

<sup>65</sup> Dunn, John: A demokrácia – Befejezetlen utazás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 119.-143.

<sup>66</sup> Az európai értékek Amerikába való kiáradásáról, ottani kiteljesedéséről, majd Európába való „exportálásáról lásd bővebben Szmodis Jenő: Kultúra és sors. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2005. különösen 134.

<sup>67</sup> Dunn, John: A demokrácia – Befejezetlen utazás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995., 144.

<sup>68</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010., 216.

reflektálva úgy gondolkodtak, hogy még a nép hatalmát is fontos korlátozni. Rendkívül lényeges mondható, hogy el tudtak szakadni a korábbi klasszikus politeia-fogalomtól, vagyis a vegyes kormányzati modell eszméjétől. Ez azért volt jelentős, mert a vegyes kormányzati modell alapvetően olyan módszert kínál, amellyel különböző politikai fegyvereket ad a különböző társadalmi osztályok kezébe (egymással szemben). Ilyen vegyes megoldás például, ha a népgyűlés a népé, a szenátus azonban az arisztokráciáé. Az amerikai gondolkodók azonban megértették, hogy ez nem fér össze az önkormányzás paradigmájával. A nagy kérdés így azonban az lett, hogy hogyan képesek egymást ellensúlyozni olyan intézmények, amelyek egyaránt a nép ellenőrzése alatt állnak? A választ Jeffersonék a képviseleti rendszerben találták meg.<sup>69</sup> A 18. századi európai és amerikai briteket alapvetően nyugtalanította a tiszta demokrácia megvalósíthatatlansága és bizonytalansága, hiszen úgy gondolták, hogy a szó szerinti értelemben csak a görög városállamokban és az új angliai városkákban lehet ténylegesen megvalósítani „mindenki által mindenki kormányzását”. Ebben az időszakban a tényleges igény és a realitás közötti feszültségből származóan a demokrácia szót sértő értelemben használták bármilyen, a populáris kormányzás felé mutató, kedvezőtlen tendenciára.<sup>70</sup> Ezt a dilemmát a képviselet drasztikus kiterjesztésével hidalták át. Ahogyan 1788-ban James Winthrop fogalmaz: „*Minden ember nem másokkal akar jót cselekedni a társadalomban, hanem csakis a saját érdekében teszi. Mivel a társadalom minden egyéne és csoportja egyaránt önző, egyedüli igazságos képviseletük a kormányban az lenne, ha a közösség valamennyi rendje részt vehetne benne. Tehát hagyni kellene, hogy hivatással bíró férfiak, boltosok, kereskedők, farmerek, mesteremberek és a többiek, igazságos arányban elküldhessék a törvényhozásba legtájékozottabb tagjaikat.*”

Winthrop rátapintott a politikumot körülövező viták és harcok legfőbb gyújtópontjára. Amerikában így a képviselők tanácskozásai során az (egymással szemben) akaratvényesítő csoportok érdekei már részben egymást neutralizálva kerültek megvitatásra.<sup>71</sup> Legfőképp ez a megoldás járult hozzá az amerikai társadalom későbbi stabilitásához. A demokrácia kifejezés ugyan ekkor még sem teológiai, sem etikai, sem hitbéli tartalommal nem rendelkezett, mindazonáltal a XVIII. század második felére mindinkább felülvizsgálták az ahhoz való negatív viszonyulást.

A *francia forradalom* szóhasználatában jelent meg egy emphatikus demokráciafogalom.<sup>72</sup> Igaz, konkrétabb alkotmánypolitikai igények megfogalmazása nélkül. Volt, aki úgy nyilatkozott, hogy a demokrácia törvényeit maga Isten adta az embereknek. Megjelentek olyan kifejezések is, mint „testvéri demokrácia”, vagy „keresztény demokrácia”. Ez a magasztos viszonyulás a fogalomhoz csak a jakobinus uralommal és a Konvent-rezsimmel került be a politikai köztudatba. Robespierre szerint a lényeg valójában nem az egyes intézmények megformálásában áll, hanem a demokrácia szellemének követésében. Nála egyjelentésű volt a fogalom a közérényyel, az egyenlőség szeretetével.<sup>73</sup>

A francia forradalomnak végeredményben nem sikerült feloldani a fenntartásokat az abszolút demokráciával szemben. A radikál-demokratikusként felfogott

<sup>69</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 216.

<sup>70</sup> Dunn, John: A demokrácia – Befejezetlen utazás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995., 145.

<sup>71</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 216.

<sup>72</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, József Tankönyvek, Budapest, 1999., 81.

<sup>73</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, József Tankönyvek, Budapest, 1999. 82.

alkotmánykísérletek zátonyra futása – átmenetileg – még erősítette is azokat (például Kantnál). Némelyek példáját vélték látni a már az antik korban is megfogalmazott demokrácia-türannisz átmenetnek a francia eseményekben (demokrácia, vagy demokrácia-jellegű kísérlet – Napóleon uralma).

Kissé visszaugorva az időben, az újkor politikafilozófiájáról összességében elmondható, hogy a 16.-18. században a fogalom alapvetően még mindig kötődött az arisztotelészi értelmezéshez és államforma-tanhoz. Ennek megfelelően a demokrácia pozitív interpretációja éppen úgy jelen volt az irodalomban, mint a negatív. Előbbi esetben a politeiával azonosították, utóbbi esetben az államhatalom elfajzásaként jelölték meg tartalmát. Mindezek mellett szót kell ejteni a fogalom teoretikus továbbfejlődésének kibontakozásáról is.

Ami a pozitív interpretációt illeti, találó Pufendorf megfogalmazása, aki a demokráciát szintén az arisztotelészi hármasság nyomán határozta meg. „*A legfőbb hatalom valamennyi családapa tanácskozásán múlik.*”<sup>74</sup> Pufendorf szerint egy demokrácia akkor működik jó alkotmányformaként (úgymond politeiaként), „ha az egyenlő szabadságban a kedélyek egyforma beállítódásúak, és a köztársaság általános jóléte lehetőség szerint a szívekhez juthat, amikor a jó tanács könnyen helyet kap és megfogadják, és mindig a legderekabb lesz a legfontosabb hivatalokban; viszont a többiek, ahogy illik, engedelmessé válnak”. Minden egyéb esetben a hanyatlás intézményévé válik.

Alsted és Besold felfogása szerint ez a berendezkedés a nép parancsolási jogát ülteti a gyakorlatba, míg Ehrenbach tanácsosnak látta, hogy a fő tisztségeket maga a nép alkossa, s azok tőle is vegyék tekintélyüket. Utóbbi érvelésében a köztársasági Rómára hivatkozott, melyben a főtisztségek képviselőit teljesen a nép akarata határozta meg. Sőt, a törvények fejvesztést parancsoltak arra a személyre vonatkozólag, aki nem a néptől szerezte hatalmát.<sup>75</sup> Számos esetben írják le a kifejezést a korszakban úgy, mint „közép uralmát”, „mindenek uralmának állapotát”, „a republika szabályszerű formáját, ahol a legfőbb hatalom az egész népet megilleti”, stb.

Megjelenik mindazonáltal úgy is, mint az állami intézmények szisztémájának elfajzása. Baumeister 1758-ban úgy fogalmaz: „A demokrácia az az állam, ahol az egész nép egyedül a saját hasznát tartja szem előtt, elhanyagolja az állam jólétét és nyugalomát.” Még Montesquieunél, Rousseau-nál, Wielandnál és Kantnál is uralkodó a fogalom negatív hangsúlyozása és a kétely azzal szemben, hogy a demokrácia megvalósítható a legkisebb politikai rendeken kívül.<sup>76</sup>

Az önkormányzás elve és a demokrácia összefonódási folyamatának kezdőpontja ugyan Marsilius állambölcséleti munkáiban lelhető fel, gyakorlatilag azonban *Jean-Jacques Rousseau* munkássága határozta meg az elméleti fejlődés irányvonalát. Rousseau szerint az *önkormányzás elve* csak olyan személyek tömegében érvényesülhet, akik között a politikai erkölcsiség tartóköteleit stabilizáló kapcsolatok alakulnak ki. Ebben az esetben lehet egy közösség (egy nép) szuverén, és így rendelkezhetnek az intézmények megfelelő tekintéllyel.<sup>77</sup> A közösség tagjainak személyes, speciális érdekei, szándékai együtt egy „általános akaratot” képeznek (közcélok?). A tagok ennek az általános akaratnak a legfőbb irányítása alatt egyesülnek, amely az általános akarat irányának megfelelően alkot törvényeket és teremt politikai intézményeket. Rousseau mindazonáltal mégsem vált a

<sup>74</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, Jószöveg Tankönyvek, Budapest, 1999. 45.

<sup>75</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, Jószöveg Tankönyvek, Budapest, 1999. 46.

<sup>76</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, Jószöveg Tankönyvek, Budapest, 1999. 49.

<sup>77</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010., 215.

demokrácia nagy zászlóvivőjévé: nézetei szerint a szó szoros értelmében vett demokrácia sosem volt, és sosem lesz. Ennek oka pedig, hogy ellenkezik a természetes renddel az, hogy a többség kormányozzon és egy kis részt kormányozzanak. Nem gyakorlatias, hogy a nép állandóan idézve legyen a közügyek megoldására és megvitatására. Emellett úgy látta, a demokráciában nagy veszélyt jelent, hogy ugyanazok alkotják a törvényeket, mint akik végrehajtják. Az ő szemében egyetlen kormányzat sincs annyira kitéve a polgárháborúknak és a belső zavargásoknak, mint a „népuralom”. „*Ha egy isteni nép létezne, az demokratikusan kormányozná magát. Az embereknek egy ilyen tökéletes kormányzási mód azonban nem felel meg.*”<sup>78</sup> Rousseau elméletének egyik gyengesége, hogy nem tudta megjeleníteni azokat az általa fontosnak tartott morális kapcsolatokat, melyeknek össze kellene fogniuk a társadalmat.<sup>79</sup>

Rousseau-hoz hasonlóan Immanuel Kant is egy szerződéselméleti alapról kiinduló elméleti vertikálison mozogva fogadta el az önkormányzás elvét. Jelentős eltérés azonban nagy francia elődjétől, hogy ő a despotikus berendezkedés valódi alternatívájának a *képviselői rendszert* tekintette. Kant összességében a képviselői rendszerrel átszőtt köztársaságot tekintette ideális formának. (Ezzel pedig ő vált az egyik legszilárdabb pontjává a demokráciát és a köztársaságot összekötő elméleti egyenesnek.) Kant számára ellenben a tiszta demokrácia, melyben a társadalom minden tagja részesül a hatalomból, úgy jelenik meg, mint kényuralom. Ezt azzal indokolta, hogy ez a berendezkedés olyan végrehajtó hatalmat alapít, amely által az emberek összessége adott esetben olyan egyvalaki fölött dönt, „aki nem ért egyet”. Ennél fogva olyan többség, amely mégsem teljes, így pedig ez az „általános akarat” ellentmondása önmagával és a szabadsággal. Számára ez azért jelentett problémát elsősorban, mert az egyénnek nem nyújtotta az általa szükségelt jogállami védelmet.<sup>80</sup> Ezzel a német filozófus lényegében újra megerősíti azt az antik felfogást, amely szerint a demokrácia könnyen átcsap türanniszba. Kantnál az egyetlen maradandó államalkotmány ott lelhető fel, ahol a hatalommegosztás elrendezett, a törvényhozást képviselői rendszer biztosítja, a törvény önuralmúvá vált. Csakis ilyen körülmények között alakulhat ki a „tiszta köztársaság”.<sup>81</sup> A képviselői rendszer mellett érvelt Benjamin Constant is, aki szerint a modern ember számára a képviselői rendszer a garanciája a valódi, gyakorlati, politikai szabadságnak. A képviselői rendszernek pedig fontos eleme kell, hogy legyen a számonkérés lehetősége. Ezzel Kant és Constant vázolták fel elsőként a modern *parlamentarizmus* eszméjének struktúráját.

Kant kortársa, Wieland vélekedése szerint a demokrácia túlságos módon vélelmezi az erényes embereket, azonban nem képes ilyeneket kinevelni. (Véleménye szerint – az Egyesült Államokkal szemben – a korabeli Franciaországból hiányzott az erkölcs egyszerűsége és tisztasága, ezért is fordult ott más irányba a történelem kormánykereke.) Wieland úgy látta, „a demokrácia politikai evangélium.”<sup>82</sup>

Ami a fogalomhasználat változásait, a teoretikai továbbfejlődést illeti, előbb a politikai filozófiai álláspontok átrendeződése kezdődött meg a XVIII. században. Ezt csak ütemkéséssel követte a nyelvhasználat átformálódása a XIX. és a XX. században.

<sup>78</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, József Tankönyvek, Budapest, 1999., 50.

<sup>79</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 215.

<sup>80</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, József Tankönyvek, Budapest, 1999. 50.

<sup>81</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 67.

<sup>82</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, József Tankönyvek, Budapest, 1999. 63.



A XIX. század kezdetéig leginkább két irányban mozdult el a demokrácia jelentéstartalma az államfilozófiában. Egyrészt a politeia-val való azonosítás, másrészt pedig a köztársaság és a demokrácia tartalmának közelítése irányába. Emellett (ritkán) jelentkezett már a kifejezés más speciális tartalommal is.<sup>83</sup> Köster megkülönböztette a tiszta és a képviselői demokrácia fogalmát. Köster szerint a valódi ilyen berendezkedés csak akkor valósul meg, ha a nép egésze részt vesz a törvényhozó hatalomban. Ha viszont a többiek csak néhány személy helyettesíti, vagy reprezentálja, akkor ez már nem tiszta demokrácia, de ha a nép maga választja reprezentánsait, akkor mégis megközelíti azt. A képviselők azonban másképp nem szavazhatnak, mint ahogyan megbízták őket.<sup>84</sup> Köster szerint a demokrácia eredeti formája ugyan a legmegfelelőbb, azonban az gyakorlati problémák miatt soha nem fog bevalni. Külön kiemelendő *D'Argenson*, aki még 1789 előtt a német fejedelemségek működési elveit vizsgálva már a *demokrácia különböző fokairól* írt. Ő már a francia történelmet a demokrácia fejlődésének szemszögéből vizsgálta. *D'Argenson* felfogásában a kifejezés az eredeti alkotmánypolitikai értelmezésen túl a polgári felemelkedés törekvésének és a szociális egyenlőség igényének történelemfilozófiai kulcsszavává vált.<sup>85</sup>

Az 1780-1800 közötti évek váltak döntő jelentőségűvé a demokrácia-felfogás modern értelmezésének kialakulásában. Egyfelől a demokrácia a tudományos nyelv kifejezéséből egy általános politikai fogalommá vált, másfelől pedig túlnöve államforma-jelölő funkcióján, szociális és filozófiai vonatkozásokat is nyert. Ebben a tekintetben lényeges az 1820-as évek Amerikája is, leginkább Andrew Jackson elnök politikai programja, később pedig a Demokrata Párt megalakulása jelezte a fogalomhasználat átalakulását.<sup>86</sup>

Lényegében az 1800-as években vált használatos kifejezéssé a *demokrata* és a *demokratikus*. A demokrata, mint cselekvés- és teljesítménymérő-, a demokratikus, mint társadalmi rétegeket és politikai társulásokot jelölő fogalom.<sup>87</sup> Olyan személy(közösség), amely kívánja, hogy a nép uralkodjék képviselői által, ő maga pedig nem akar egyedül uralkodni. Azt ugyanis a demagóg akarja. Egy korabeli szótárban mint *szabadpolgári gondolkodású, szabadságpárti, néppárti* is szerepel.<sup>88</sup> A „demokratikus párt” kifejezés Németalföldön bukkan fel már 1790-ben.

A nagy változás mindazonáltal ebben a században mégis az volt, hogy a demokrácia, mint *a társadalmi mozgás viszonyításpontja* jelent meg a teoretikai diskurzusokban. Ezt fejezi ki a XIX. század közepén a német Steger fogalmazása is lényegében. „*Egy társadalmi forma, melyet gyakran mintaként magasztaltak, hirtelen közöttünk vált valósággá. Az elméleti fejtegetés most egy hús-vér lényvel találja szemben magát; a demokrácia megtette a könyvekből az életbe vezető lépést.*”<sup>89</sup>

A híres angol filozófus, John Stuart Mill ezekben az években fogalmazott úgy: „Világunkban jól megfigyelhető a társadalom demokratikus felépítése felé mutató erős tendencia, akár követik ezt a demokratikus politikai intézmények, akár nem.”<sup>90</sup> Ugyancsak a demokráciát alkalmazta iránymutatóként, azonban gyökeresen másként gondolkodott a híres német filozófus, Georg Friedrich *Hegel*. Hegel a

83 Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, Józsoveg Tankönyvek, Budapest, 1999. 51.

84 Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, Józsoveg Tankönyvek, Budapest, 1999. 52.-53.

85 Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, Józsoveg Tankönyvek, Budapest, 1999. 58.

86 Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 217.

87 Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, Józsoveg Tankönyvek, Budapest, 1999. 77.

88 Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, Józsoveg Tankönyvek, Budapest, 1999. 79.

89 Friedrich Steger: Kiegészítések, 207. sz., 4. kötet, H. 4 (Lipcse, 1849.) 801.,

90 Dunn, John: A demokrácia – Befejzetlen utazás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995., 193.

forradalmakkal való viszonya szerint tekintett a demokráciára, azt teljes egészében az államra vonatkoztatta. Ugyan elismerte, hogy szükségszerű helye van egy ilyen berendezkedésnek a szabadság szellemének kibontakozásához (önmegvalósulásához), azonban úgy vélte, az mégsem a megbékéléshez vezet, hanem az újabb viszály magjait veti el. Hegel jogfilozófiájában a demokrácia visszamaradt az észállam legmagasabb foka mögött. Megfogalmazása szerint a demokrácia amorf tömeggé alakítja a társadalmat, amely már nem minősül államnak valójában.<sup>91</sup> Hegelnél az állam olyan tagok szervezetéből épült fel, amelyek maguk között ún. köröket alkotnak. Nézetei szerint az állam semmiféle mozzanatának sem szabad szervezetlen sokaságnak mutatkoznia. A népszuverenitást a nép zavaros, sivár képzeteként fogta fel. Egyenesen úgy tekintett a demokráciára, mint elavult jelenség, amelyet a történelmi folyamat éppen meghalad. Nála a magasabb állameszmény a demokráciához viszonyítva nem lehetett hasonlóan reakciós és védekező jellegű.

Visszatérve az állambölcseleti nézőpontok kifejtéséhez, meghatározó *Alexis de Tocqueville* szerepe. Ahogyan korábban D'Argenson-nál is utaltunk rá, mind inkább megjelent a demokráciáról való gondolkodásmódban egy olyan új elem, amely azokat a szociológiai tényeket veszi alapul, melyek a demokrácia institutionális kiépülésével, az ehhez köthető mozgalmak (pl. pártok) tevékenységével kapcsolhatóak össze. Lényegében tehát a részvételi és önkormányzati elvek megjelenésével összefüggő társadalmi változásokkal. Nevezhetjük ezt a demokrácia társadalmi hatásainak is.<sup>92</sup> Ennek a hatásnak volt a leírója Tocqueville. Amikor ugyanis Tocqueville demokráciáról írt, elsősorban arra az egalitárius társadalomra gondolt, amely a megelőző évszázadokban alternatívájává vált az európai rendi, arisztokratikus berendezkedésnek. Úgy mond a demokrácia nála a horizontális társadalom megvalósulását jelentette a vertikális helyett. Tocqueville világosan látta, hogy egy ilyen társadalom kialakításával oda lesz a „dicsőség, a kifinomult ízlés, a fennköltség”, mindazonáltal szélesebb körben érvényesülhet a jólét és a kölcsönös bizalom.

A francia politikai gondolkodó fontosnak tartotta ebben a rendszerben azokat a garanciális intézményeket, amelyek a zsarnok elleni biztosítékként érvényesülhettek. Szintén pozitívan vélekedett a népnek juttatott politikai jogokról. Kétségeit fogalmazta meg azonban az általa tartott legnagyobb veszéllyel, a többség zsarnokságával szemben felállított biztosítékokkal kapcsolatosan.<sup>93</sup> Tocqueville világosan látta, hogy a többség hatalmával szemben ugyanis nincsen kihez fordulni. A többségnek döntő befolyása van a közvéleményre, a törvényhozásra és a végrehajtásra is. Ebből fakadóan a részvételi elvnek nem lehet korlátlanul teret engedni, hiszen ezáltal túlságosan megnő a többségben levők politikai hatalma. Így ugyanis az uralkodó és az arisztokrácia régi fajta zsarnokságát a többség újféle zsarnoksága váltja fel. Logikailag érthetőbben Hans Kelsen vezette le később ezt a problémát majd egy évszázaddal később: „Már az sem kizárólag a saját akaratának van alávetve, aki a többséggel szavaz. Ezt akkor veszi észre, ha megváltozik a véleménye; ugyanis „ahhoz, hogy ő, az egyén újra szabad legyen, többséget kellene találnia új véleménye mellett.” Tehát ha valaki kisebbségi véleményt fogalmaz meg, azonnal mindazok sorába kerül, akiknek nincs joguk érvényt szerezni a saját véleményüknek. Ebben az esetben lényegében az is probléma, hogy a szavazáskor

---

<sup>91</sup> Brunner, Otto „et. al.”: A demokrácia, József Tankönyvek, Budapest, 1999.121.

<sup>92</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 217.

<sup>93</sup> Takács Péter: Államelmélet I., Szent István Társulat, Budapest, 2010. 218.

még többségi állásponton levők sem rendelkeznek igazi szabadsággal, hiszen nincs lehetőségük a véleményváltoztatásra.<sup>94</sup>

A korszak összefoglalásául elmondható, hogy a demokráciát körülövező jogfilozófiai álláspontok megváltozása és a fogalom köztudatba kerülése a XIX. század végére növelte egyúttal azt a felismerést is, hogy az antik és a modern demokrácia jelentéstartalma, valamint a fogalmi elemek és a gyakorlati realitás között erőteljes határvonal húzódik. Erre a nagy jelentőségű változásra reagálva írja a XX. századba átlépve Hans Kelsen, hogy a demokrácia olyan ideális típus, amely „a tételes jog valóságában teljesen soha meg nem valósulhat”. Az újkorban szembesültek ugyanis azzal a gyakorlati problémával, hogy egyetlen embernek „sem lelki, sem testi erői nem elegendőek arra”, hogy képessé tegyék őt valamely állami rend minden normájának minden fokozaton való megalkotásához való hozzájárulásra, különösen, hogy „az állami rend érvényességének térbeli körzete növekszik.”<sup>95</sup>

---

<sup>94</sup> Sartori, Giovanni: A demokrácia, Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 23.

<sup>95</sup> Kelsen, Hans: Az államelmélet alapvonalai, Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997., 94.